

СИНХРОНИЯ И СТАТИКА ВИЛЕМ МАТЕЗИУС И РОМАН ЯКОБСОН (ПРАГА, 1920)

Добромир Григоров
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Первая (профессиональная) встреча Вилема Матезиуса и Романа Якобсона в 1920 году в Праге рассматривается как встреча идей лингвистики и социологии. Принципом сопоставления является отношение к литературной истории. Молодой Якобсон, убежденный сторонник идей Ф. де Соссюра, защищает доминанцию синхронии над диахронией во имя новой лингвистики и поэтики. Вилем Матезиус переосмысливает традиционную методологию литературной истории и воспринимает статику и динамику как дополняющие друг друга социологические методы, которые он использует в изучении современных языков и в поисках новой методологии литературной истории. Обе позиции гармонично существуют в дальнейшей работе Пражского лингвистического кружка.

The text interprets the first (professional) meeting of Roman Jakobson and Vilem Mathesius as a correlation between ideas of linguistics and sociology. The basis of comparison is their attitude towards literary history. Young Jakobson agrees with Saussur's idea of synchronic linguistics being dominant to the diachronic one in order for the new linguistics and poetics to emerge. Vilem Mathesius is rethinking traditional methodology of literary history by considering statics and dynamics complementary sociological methods used when studying contemporary languages and looking for new methodology of literary history. Both of these opinions are successfully acknowledged in the works of the future Prague Linguistic Circle.

На следващите страници ще посочим сходства и различия в научната биография на Роман Якобсон и Вилем Матезиус. Първата им работна среща през септември 1920 г. в Прага е подходящ повод да анализираме срещата на идеи след пристигането на Якобсон в Чехословакия. Водещият принцип на съпоставянето е отношението между историческо и неисторическо мислене – радикалното отрицание на литературната история у Якобсон и пълното ѝ приемане в трудовете на Матезиус. Синхронията и статиката са изведени в заглавието не като синоними, както твърди Ф. де Сосюр в лекциите си по общо езикознание, а като ключови термини на лингвистиката и социологията и две противоположни възприятия на историческото мислене. Различието между синхронията у Якобсон, пристигнал в Прага като убеден привърженик на Сосюр, и статиката у Матезиус позволява да предположим, че след първото заседание на новата Пражка школа (1926) двата подхода съжителстват хармонично в бъдещата дейност на научния форум.

Началото на активната съвместна работа на Р. Якобсон с неговите нови колеги и бъдещи съмишленици в Чехословакия започва много скоро след неговото пристигане в Прага (10.IV.1920 г.). Няма публикации, които доказват, че Р. Якобсон е познавал трудовете на Матезиус преди юни 1920 г., преди първата им среща. Чехът обаче си я спомня като събитие в научната

си биография – „[...] всестранно информираният и необикновено способен млад руснак носеше от Москва стихияен интерес именно към такива езиковедски въпроси, каквито най-много привличаха и мен, и се превърна в необикновено силна подкрепа за мен с това, че показваше как и на други места тези въпроси са в центъра на научното дирене“ (Матезиус, 1936/2004: 17). По това време Матезиус е преподавател по английски синтаксис в Карловия университет, ръководи семинара по англицистика във Философския факултет (както тогава се нарича Катедрата по английски език и литература), познава добре английското литературно наследство, френската и немската средновековна култура, издал е вече два от трите тома, посветени на историята на английската литература (Матезиус 1910, 1915, 1933). На срещата с чешкия професор младият Якобсон идва убеден в необходимостта от изучаването на „практическият език на настоящето“ и на живите езици изобщо в името на точността на съвременното научно знание. Защитата на новата парадигма в лингвистиката е само една от целите, които правят Матезиус и Якобсон съмишленици.

Двамата хуманитаристи конструират научните си биографии във време, което свързва познанието за езика и литературното изкуство в техните собствени изследвания. Първите две обширни публикации на Якобсон са доказателство за идиличното съжителство на лингвистиката и новата наука за литературата. В *Най-новата руска поезия (Новейшая русская поэзия)* всеки факт на поетическия език неизбежно се съотнася спрямо „три момента“ – наличната поетическа традиция, практическият език на настоящето и бъдещата изява на поетическата тенденция (Якобсон 1921:4). Един от най-важните успехи на новото езикознание – утвърждаването на съвременното състояние на живите езици като основен изследователски предмет, следва да послужи за обновяването на „науката за поетическия език, която досега се мотае в опашката на лингвистиката“ (Якобсон 1921: 5). Описанието на чешкото стихосложение, което Якобсон започва след пристигането си в Прага, се опира на диференциацията между говоримия и поетическия език. Различието, формулирано от В. Шкловски като „език на прозата и език на поезията“, се въвежда с няколко функции. От една страна, противопоставянето е критерий при разкриването на причините за доминацията на динамичното ударение в чешкото стихосложение. От друга страна, то въвежда ключовата характеристика на взаимодействието между поезия и не-поезия – *насилието* на поетическия над говоримия език. Затова благодарение на тясната обвързаност между историческото развитие на прозодията и актуалното състояние на автоматизирания ежедневен език Р. Якобсон може да разтълкува процеса на „тонизацията“ на всяка силабическа система. По аналогия с методиката, използвана от В. Матезиус – изследване на явленията не в историческата им последователност, а в плана на едновременното им съ-съществуване, не се търси историографското сравнение между сродни езикови системи, а синхронното им съпоставяне. Затова отмирането на количествения и доминацията на „акцентния“ принцип в чешкото стихосложение се обяснява чрез прозодията на латинския, унгарския, арабския и

персийския – „езиците, които подобно на чешкия имат фиксирано ударение и в контраст с чешкия са развили количествено стихосложение“ (Якобсон 1923:115).

Университетската биография на В. Матезиус включва неизбежно курсове по история на английската литература. (Основаването на семинара по англицистика е наложило пред Матезиус необходимостта да преподава и английска литературна история.) През 1907 г. бъдещият специалист по синтаксис на съвременния английски език публикува дисертацията си, посветена на Иполит Тен и неговата теория на историята. Изследователската идеология е крайното неудовлетворение от статута на художественото произведение в концепцията на френския философ, а резултатът от нея е преосмислянето на принципите на „абсолютната“, „логически целенасочената“ и „геометрична“ позитивистична наука. В. Матезиус анализира литературно-историческия позитивизъм на И. Тен в трудовете му върху творчеството на У. Шекспир. Текстът се самоопределя като радикално преосмисляне на научната методика от XIX в. и в този смисъл концепцията на литературната история е удачно избран изследователски предмет. „Никакви опити за причинно обяснение на литературното развитие няма да ни помогнат, докато не открием надежден метод за научен анализ на литературната история“ (Матезиус 1982: 437). Литературната история и критика, степента на тяхната адекватност към художествения текст и социалната им функция и приложимост вълнуват Матезиус до края на живота му.

Втората водеща идея, около която се обединяват Якобсон и Матезиус, е утвърждаването на синхронното изследване в езикознанието. Когато чешкият лингвист публикува първата си студия върху съвременния английски език, синхронията все още е наричана „статически метод“. Матезиус стига до тази идея независимо от интереса на Ф. де Сосюр към „езика като норма на всички останали манифестации на речта“. И формулира идеята за съпоставително изследване на съвременния език в самото начало на века (Матезиус 1911), а и сам признава сравнително късното достигане на идеите на Сосюр до Чехословакия¹. За разлика от него Р. Якобсон пристига в Прага като въодушевен привърженик на идеите от лекционния курс на Сосюр. Точността и обективността на съвременната наука налагат на първо място необходимостта от съсредоточаването на всички усилия върху изучаването на съвременния език. За Якобсон езиковото настояще е изследователското поле, което позволява използването на т.нар. „времеви срез“, „[...] така наречения статически метод, даващ възможност за отделянето на живото от вкаменелостите, на продуктивните системи от „лингвистическия прах“ (термин на Сосюр)...“ (Якобсон 1921: 3). И Матезиус, и Якобсон приемат историческите извори за състоянието на езиците не само като недостатъчни, но и като подвеждащи – непълният материал, който „с отиването назад във времето става все по-фрагментарен“, „представя картината на езика в

¹ „Курсът по обща лингвистика [...] поради затварянето на границите през войната стигна до нас всъщност около 1919 г.“ (Матезиус 1982:438).

много опростен вид“ (Матезиус 1936/2004: 16). Историческото езиковедие носи неудовлетворение поради изкривяването и непълнотата при изучаването на езиковата историография, на „мъртвите езици“: „Документите, от които черпим всичките наши данни за езика на миналото, никога не са точни“ (Якобсон 1921: 3).

Интересът на двамата лингвисти към изследването на поетическия език (у Якобсон) и литературната история (у Матезиус) закономерно ги поставя пред необходимостта да направят равностепенна на актуалното състояние на историографското мислене. Широтата на техните научни интереси и изследванията им обвързват пряко актуалните проблеми на лингвистиката и със задачите на новата наука за литературата. В научната им биография изборът между синхрония и диахрония има същата значимост, която има и отношението им към литературната история. През първите две десетилетия на XX в. „за“ или „против“ историческото мислене в хуманитаристиката е дилема, пред която осъзнато или не застава почти всеки учен. Напрежението между синхрония и диахрония е знаково – породено е от осъзнатата необходимост за социализация на научното знание. Изборът изисква позиция, която значи много повече от избор на конкретен научен подход, а конструирането на нова научна парадигма в лингвистиката надскача избора между актуалното и неработещото в методологията на науката. В последния месец от живота си В. Матезиус споделя не само знаковия характер на избора, а така също и общия смисъл на научното изследване. То съдържа както отговорността пред самия себе си, необходимостта от професионално самоопределение, така и културно-историческата отговорност пред поколенията след нас: „Стигнах до убеждението, че в живота често едно до друго стоят две течения, те са почти пълни противоположности, но сами по себе си имат еднакво право на съществуване и непрекъснато се борят помежду си за надмощие. В езиковедението примерно това са диахронният и синхронният метод. Когато започнах работата си като езиковед, диахронният метод имаше такова надмощие, че обезсмисляше възможността за по-нататъшно развитие. Затова се обявих срещу него и последователно работих синхрония, макар че никога не съм отричал правото на съществуване на диахронния метод. Това има нещо общо с романтизма и класицизма. [...] Ако живееш в Англия около 1750 година, определено щях да застана на страната на предромантиците, чиито теории са сринали класицизма“ (Хавранкова 2008: 361–362). За разлика от Р. Якобсон, който възприема обособяването на синхрония и диахрония като вече формулирани лингвистични термини и дялове в общото езиковедие на Ф. де Сосюр, В. Матезиус стига до т.нар. статически метод по друг път и подчертаната от него автономност спрямо идеите на швейцарския лингвист е напълно приемлива. Статиката и динамиката са два от основните методи на социологията, определени са като нейни дялове още в разделението на науките, предложено от Огюст Конт в неговата линейна формула-класификация на шестте основни науки (математика, астрономия, физика, химия, биология, социология). Статиката описва и дефинира законите, определящи актуалното (съвремен-

но) състояние на социума, докато историческото изследване остава приоритет на динамиката – тя следи трансформациите във времето, които очертават картината на настоящето в обществото. За Матезиус основният източник на връзката между синхронния метод в лингвистиката и социологическата статика (връзка, която той сам посочва) е философската систематизация на науките, предложена от Т. Г. Масарик през 1885 г. (и по-конкретно частта, посветена на социологията) (Масарик 1885/2001: 91–109). Преди да се срещне за първи път с младия Якобсон, Матезиус вече мисли върху приложението на статиката в езикознанието. Чехът обособява статиката от синхронията: на първо място – поради принадлежността на понятието към дихотомията „статика – динамика“, на второ място – поради взаимното допълване на статиката и динамиката, и на трето – поради функцията на статиката като социологически (привнесен спрямо езика) изследователски метод. През 1909 г. В. Матезиус е поканен от австрийското министерство на образованието като заместващ преподавател в специалността англицистика на Карловия университет – този момент от неговата биография го заварва с ясна концепция върху задачите на лингвистиката. Изходната точка според учения е определянето на функциите на отделните езикови изразни средства, а тяхното своеобразие следва да се търси в сравнението между езиците „без оглед на тяхното родство“ (Матезиус 1982: 437–438). Когато пристига в Прага, Роман Якобсон най-напред пише съпоставителната студия върху чешкия и руския стих (дописана през септември 1922 г.), като нейната изследователска идеология следва същия принцип – наука, която не се определя от историческата перспектива и взаимното родство, а от „физиологията на речта“ (Якобсон 1923 : 6)

В спомените си и в писмата си до колеги Матезиус на два пъти споделя значимостта, която за него има книгата на Масарик *Основи на конкретната логика (Základové konkrétné logiky)* от 1885 г. (Матезиус 1982, 2009). До днес това признание остава само факт, който не е обяснен, не е изяснено как систематизацията на науките у Масарик влияе върху мисленето в лингвистиката и литературната историография от началото на ХХ в. Това влияние насочва към мотивите за обединяването на историческо и неисторическо мислене у Матезиус и полага в нов контекст радикалната антиисторичност, споделяна от Якобсон през 1920 г. Пристигайки в Прага, Якобсон търси безкомпромисна и радикална реализация на конфронтацията между синхронията и диахронията в лингвистиката и поетиката. За Матезиус двата подхода не се отричат взаимно, не встъпват в радикална конфронтация и могат да се положат в отношение на взаимна обусловеност. Зад тези два подхода стоят *противопоставянето* между синхрония и диахрония (в *Курса по обща лингвистика* на Ф. де Сосюр) и *обединяването* на статиката и динамиката в анализа на социологията у О. Конт, предложен от Т. Г. Масарик в *Основи на конкретната логика*.

Лингвистът и философът разкриват общи източници при дефинирането на двете дихотомии. Масарик еднозначно сочи корените на социологическия модел у О. Конт в разделението на механиката, съставена от два дяла

– статика и динамика. У Сосюр връзката с предмета на механиката е опосредствана – във втория лекционен курс все още означава диахронния подход към езика като кинематичен. Механиката, като практическо описание на пространствените отношения в дадена система, е изходна позиция и у двамата учени. Сосюр определя същността на езика преди всичко като пространствена реализация и остава близо до принципите на механиката. Масарик търси консенсус в обществените отношения чрез логическия консенсус между времето и пространството. Факторът време – неговото игнориране или утвърждаване, е основната разлика между синхронията и статиката.

Езиковият организъм е система, която може да се изучава от две различни дисциплини – „вътрешната“ лингвистика се занимава с всичко, което в някаква степен се променя в системата, а външната се отнася до всичко извън конкретния език. За прецизното изучаване на езиковите факти се въвежда ос на настоящето, която се оразличава спрямо оста на последователността. По този начин Сосюр разграничава отношенията в езиковата система от отношенията във времето или промените, които не могат да се възприемат като едновременни явления. Оттук възникват названията на дяловете, които изследват съответно състоянието на езика и фазите на неговата еволюция (статическа, синхронна vs. еволюционна, диахронна лингвистика). Лингвистът допуска влияние от страна на диахронната перспектива върху фактите в статичната система, но то не е определящо за характера им. Тъй като никога промените в статиката не настъпват едновременно, а в отделни нейни елементи, изследването на промените трябва да остане приоритет на външната лингвистика. Тази закономерност определя и понятията в двата дяла на науката за езика – термините в нея са от различен порядък, те са съ-съществуващи и следващи един след друг, по аналогия на организацията на езиковите елементи. Това различие води дори до обособяването на две научни дисциплини, чиято същност се определя от факторите, които могат или не могат да повлияят върху езиковата система. Едно от най-важните условия при съотнасянето на синхронията и диахронията е поставянето им в ценностна йерархия: противоречието между тях е навсякъде и те нямат еднаква значимост, тъй като синхронният подход доминира. И съвсем естествено причината за това е статутът на езика в съзнанието на говорещия – в съзнанието на езиковите носители не съществува друга реалност освен отношенията в езиковата система. Следствие на всичко казано дотук е невъзможността да се редуцира представата за диахронния езиков факт върху синхронния; неприложимостта на единия подход върху другия произтича от отсъствието на допирни точки помежду им: единият изразява отношението между актуални елементи, а другият представя постепенната замяна на елементи и е процес, разположен във времето. С други думи, въвеждането на безкомпромисно противопоставяне позволява на Сосюр проследяването на *промените* извън състоянието на езиковия факт, тъй като *редуването* на езиковите факти в диахронен план не позволява тяхното изучаване. Вниманието в диахронията се насочва към отношенията извън

езиковата система, определящи последователността на редуването. Сосюр дефинира задачите на лингвистиката, като изключва въздействието на времето – отношенията, в които влиза езиковият факт, игнорират темпоралните параметри в съзнанието на говорещия.

Сравнението между отношенията, в които влизат синхронията и диахронията в лингвистиката – от една страна, и от друга – статиката и динамиката в социологията, показва различна трактовка на фактора промяна. Ако у Сосюр промяната е приоритет в синхронното изследване, според Масарик статиката има задачата да определи същността на социалната организация, „като се абстрахира от многобройните промени и модификации“. Основа на динамиката е понятието прогрес – в смисъла на обща теория на развитието, тълкуваща поведението на основни социални фактори в плана на тяхното развитие. Двата дяла на социологията не се конфронтират в името на общия им изследователски предмет (дефиниране на общите социални закони) – за разлика от разделението, предложено от Сосюр, в което статиката на езиковата система не кореспондира с динамиката на нейното развитие. Масарик свързва статиката и динамиката в социологията, представяйки ги като реализация на идеята за непрекъснато движение на изследването от конкретното наблюдение към обобщението, като проверка на дедуктивно зададени тези по пътя на индукцията. „Нека си представим, че човечеството вече е завършило своя житейски ход и социологът би могъл да има пред себе си цялата историческа емпирия: той би познал периодичността и законите на развитието и същевременно пред него ще се прояви, именно в законите и периодичността, същността на обществения градеж, тъй като историческата материя може да бъде за него едновременно емпиричен материал за статическите му генерализации“ (Масарик 2001: 92). Моралното послание на статиката е да служи на обществения консенсус посредством анализа на социалната организация. Историческото развитие или актуалното състояние на обществото е цел на изследването в социологията, когато резултатът от работата на учения допринася за формирането или запазването на консенсуса. Ако социологията ползва например сравнителния метод, в зависимост от специфичната насоченост на статиката и динамиката, отново социалното равновесие осмисля работата на социолога – изследва се „или съществуването на явленията, или тяхната последователност“. Вписването на социологията в систематизация на научното знание у Масарик се определя от априорната хуманна задача на всяка конкретна наука. Изследователските техники на социологията, обединени от статиката и динамиката като два дяла, не следва да се поставят в противоречие – общата им цел е да допринасят за формулирането на нови или съхраняването на предходните конструктивни обществени конвенции.

Историчният подход към социалните факти се определя като основна задача на динамиката. По тази причина в общата систематизация на науките Масарик не отделя място на историографията като обособена наука. Без да подценява нейния познавателен потенциал, философът формулира историчното мислене като инструмент, приложим върху различен материал:

„историята е история на нещо, развитието не е нещо празно“, „[...] истори-кът следва да познава същността на една или друга наука, чиято история изследва, същността на изкуството, същността на политическите институции и т.н.“ (Масарик 2001: 99). Историографското изследване има статут на съставна част, изцяло или частично то се отъждествява с научен метод, подчинен на общата логика и моралното послание на конкретната наука.

И така, първата основна разлика между социологията на Масарик и езикознанието на Сосюр се проявява в съдържанието, вложено в термина *промяна*. Според Сосюр промените не са част от системата, тъй като те не влияят на нейната същност, а според Масарик историческата стойност на всяка промяна е значима за характера и актуалното състояние в социалната система. Втората разлика между социологията и лингвистиката е функцията на времето като фактор, определящ същността на изследвания предмет. Езикът у Сосюр е атемпорална система и само тогава той може да се изследва, синхронното описание е единственият път на изследването, тъй като моментът на речевия акт е единствената реалност в съзнанието на говорещия. Социологията се стреми към идеалните закони като основен мотив на познанието. Примерът, припомнен от Масарик, е законът за развитието на човешкия дух според Конт, разделено на три етапа – от фетишизъм през политеизъм към монотеизъм. Идеалните закони (въпреки тяхната трудно постижима универсалност) и създаването на правила – без имена на общности и личности – са исторически детерминирани. Още в зората на социологията законите се определят като „идеална предметна история“. Тяхната функционалност се нуждае от времева ос, която не само демонстрира действието им, но и доказва валидността им. Сосюр се отказва именно от тази ос („ос на последователността“) в името на конкретното знание върху езика, разположено върху „оста на настоящето“. Практическата реализация на езика в речта не се определя въз основа на протичане във времето.

ЛИТЕРАТУРА

Масарик 1885: Masaryk, T. G. *Základové konkrétné logiky (Třídění a soustava věd)*. Praha, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, 2001.

Матезиус 1907: Mathesius, V. «Tainova kritika Shakespeara. Příspěvky k dějinám pokusů o zvědečtění literární historie». // V. Mathesius. *Jazyk, kultura, slovesnost*. Praha, Odeon, 1982, s. 252–293.

Матезиус 1910: Mathesius, V. *Dějiny literatury anglické v hlavních jejích proudech a představitelích. Část první: doba anglosaská*. V Praze 1910, nákladem vlastním – v komisi firmy Taussig & Taussig (170 stran).

Матезиус 1911: Mathesius, V. «O potenciálnosti jevů jazykových». // *Věstník Královské české společnosti nauk 1911–12, třída filozoficko-historicko-jazykozpytná*, č. 2, únor 1911.

Матезиус 1915: Mathesius, V. *Dějiny literatury anglické v hlavních jejích proudech a představitelích. Část druhá: zápas o národnost*. V Praze 1915, Knihkupectví Gustava Voleského na Král. Vinohradech (300 stran).

Матезиус 1933: Mathesius, V. *Dějiny literatury anglické. Od zavedení knihtisku až po realistický román XVIII. stol.* Podle přednášek univ. Prof. Dra Vil. Mathesia vydává Spolek posluchačů Filosofie Karlovy University a Studentská sekce Britské společnosti, v Praze 1933 (229 stran, strojopis).

Матезиус 1936: Матезиус, В. «Десят години Пражки лингвистичен кръжок». Прев. М. Младенова. // *Homo bohemicus*, 2004, бр. 1, с. 16–26.

Матезиус 1982: Mathesius, V. «Kořeny mého lingvistického myšlení». // V. Mathesius. *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha, Odeon, 1982.

Матезиус 2009: Mathesius V. *Paměti a jiné rukopisy*. Praha, Karolinum, 2009.

Сосюр 1992: Дьо Сосюр, Ф. *Курс по обща лингвистика*. София, 1992.

Хавранкова 2008 [съст.]: Havránková, M. *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci. Korespondence z let 1923–1974*. Praha, Academia, 2008.

Якобсон 1921: Якобсон, Р. *Новейшая русская поэзия*. Прага, Типография „Политика“ в Праге, 1921.

Якобсон 1923: Якобсон, Р. «О чешском стихе преимущественно в сопоставлении с русским». // *Сборники по теории поэтического языка*. Выпуск V 1, Р. С. Ф. С. Р., Государственное издательство, 1923.